

Svantevittemplet i Arkona

Af *J. Heltoft*.

I

I 500-årene trængte venderne frem sydfra og besatte et landområde ved den tyske Østersøkyst fra det østlige Holsten til Weichelmundingen. De beholdt deres hedenske gudsyrelse og havde i den stærke fæstning Arkona på Rygen et religiøst hovedsæde med en ypperstepræst ved et gudehov, hvori der stod en støtte af guden Svantevit, der rådede for kamp, sejr og frugtbarhed, mens kongesædet var sydligere, i byen Karenz.

Venderne fandt, at deres nabofolk tyskerne var utiltalende og troløse af karakter, og tyskerne foragtede vendernes sæder og skikke og religion. Et nationalhad udvikledes efterhånden mellem disse folk.

Mellem danskerne og venderne var der oprindelig et godt forhold, mellem førende slægter var der et livligt indgifte, hvilket befordrede venskabsforbindelser og kulturfællesskab tværs over Østersøen. Begge parter frygtede den tyske kejsers erobningsplaner, og Harald Blåtand kunne derfor anlægge Jomsborg, en flådehavn, midt i vendernes magtcentrum.

Det er sandsynligt, at Jomsborg efterhånden blev en søverrede, som generede fredelige handelsskibe i Østersøen, men der er næppe tvivl om, at mange slægter i Danmark misbilligede den dansk-norske konge Magnus den Gode, da han 1043 ødelagde Jomsborg og nedslagtede alle overlevende jomsvikinger. Venderne rejser sig øjeblikkelig og marcherer op i Sønderjylland, hvor kong Magnus slår dem på Lyrskov hede. Men venderne viste sig herefter ofte som plyndrende vikinger ved danske kyster. Det danske forsvar var ofte ikke effektivt, i begyndelsen måske på grund af slægts- og venskabsforbindelserne mellem folkene, senere fordi kongemagten under flere af Svend Estridsens sønner var svag. I sådanne perioder blev venderne dristige, og danskerne frygtede dem. Mens Oluf Hunger bar kongenavn, fangede de således Aute, en broder til Skjalm Hvide, og dræbte ham, da han foretrak død for fangenskab.

Men nu besluttede Skjalm på egen hånd at vække sjælenderne til selvforsvar og gengældelse, så der atter kunne blive fred på søen.

Rundt om på tinge talte han til skarer, som i stigende tal flokkedes om ham. Man enedes om at udruste en flåde, og en nat styrede den med Skjalm som anfører lige mod Julin ved det gamle Jomsborgs plads. Byen blev taget, og indbyggerne tvunget til at udlevere de skyldige, som derefter blev taget af dage under gruelige pinsler.

Kort efter blev Erik Ejegod konge, og nu stod Skjalm ved hans side på sejrrige tog mod Rygen, som til sidst blev erobret, hvorefter Skjalm blev indsat som høvding over øen.

Hans sædegård var ellers Fjenneslev mellem Sorø og Ringsted, og den mægtige stormands børn og børnebørn fik borge rundt om på Sjælland, men især i deres stamfaders hjemegn.

I denne tid blev der borgerkrig i Danmark. Skulle kongen hedde Svend, Knud eller Valdemar? Nogle af Hviderne holdt med Svend, andre med Valdemar, men deres stærke familiefølelse bevarede de.

Rygen gik tabt, og venderne tegnede mærker i det danske landskab med blod og brand, mens gods og guld og fanger slæbtes til Svantevits hjemland, og ulykkelige kvinder og børn gik hjemløse om.

Hviderne stræbte efter en stærk kongemagt, så der atter kunne blive orden i Danmarks hus, og den kom, da Valdemar 1157 blev valgt til konge og Absalon til biskop i Roskilde samme år.

Fra Møn kunne man se Rygens kridtklinter. I så nær afstand fra Danmark dyrkede man en frygtelig hedningegud, som var blevet rig ved kristne nabolandes ulykke. Nu skulle Skjalm Hvides sejrige togter til Rygen genoplives, og atter var det Midtsjællands stormænd, som lagde planerne for nye kampe mod venderne.

Kong Valdemars nærmeste rådgivere var Skjalm Hvides sønnesønner Absalon og Esbern Snare fra slægtsgården i Fjenneslev, deres fætre Sune og Peder Ebbesen fra Bjernede samt Peder Thorstensen fra Pedersborg ved Sorø, gift med Skjalm Hvides datter Cecilie. De var alle med ved indtagelsen af Arkona 15. juni 1169. Fra dansk side havde man været forberedt på en langvarig belejring, hvorfor man lod fælde træer i den nærliggende egeskov til belejringsmaskiner. Kong Valdemar, som så på håndværkernes arbejde, lod dog

et ord falde om, at dette arbejde vist var uforløst, da borgen ville falde hurtigere, end man troede. St. Vitus' dag (den 15. juni) nærmede sig nemlig, og mange danske og tyske havde den anskuelse, at navnet på Arkona-guden var opstået ved en forvrængning fra hedningernes side af Sankt Vitus. I gammel tid var kristendommen nemlig blevet prædikeret på øen, og de døbte havde æret den hellige Vitus, men da øens indbyggere atter faldt fra kristendommen, havde de forvandlet helgenen til den afskyelige hedenske gud. Kong Valdemar mente derfor, at helgenen nok ville tage hævn på sin helgendag.

Den 14. juni opdagede nogle unge krigere, at en jordopfyldning i porten ind til byen var sunket sammen, så der havde dannet sig en åbning under tårnet. Nogle knipper halm blev skubbet ind, og ild blev sat til. Snart blussede træværket og venderne kunne ikke hindre indtagelsen af deres stærke fæstning. Efter en våbenstilstand kom overgivelsen i stand, bl. a. på betingelse af, at arkonerne skulle udlevere Svantevit og hele tempelskatten, antage kristendommen og overlade templets jorder til kirken.

II

Borgen og byen skulle udleveres den følgende dag; Svantevit skulle fældes St. Vitus' dag. Sakse, som utvivlsomt var med ved denne lejlighed, har givet følgende beskrivelse af gudehøvet, som var af træ: „Husets ydre omgang prangede med sirligt snitværk og var fuldt af forskellige billeder, alle plumpt og rått malede. Kun én dør åbnede adgangen dertil. Selve gudebilledet stod inderst inde i et dobbelt rum, hvis

ydre del løb langs med væggene og havde rødt tag, medens den indre hvilede på fire stolper og havde omhæng i stedet for vægge, så taget og nogle få loftsbjælker var alt, hvad de to rum havde fælles“.

Templet har altså udvendig været begrænset af ydervægge af træ, mens det indvendig havde et „allerhelligste“ med fire stolper i hjørnerne og omhæng, der antagelig har været fæstet til tværbjælker, som har forbundet dem foroven. I dette rum stod Svantevit med fire hoveder på fire halse skuende til hvert verdenshjørne med den ene hånd i siden og med et stort drikkehorn i den anden. De fire stolper var det bærende element i hele bygningen. Måske har de brudt igennem taget og dannet en opstående markant bygningsmidte, hvortil der fra de to af ydervæggene har sluttet sig et skråtag. Men det er også muligt, at kun ét tag har dækket templet, idet masterne så har båret gennemløbende åse.

Normalt var Arkona ubeboet, men under krigsforhold strømmede rygboerne ind i fæstningen og byggede træhytter inden for voldene. Også ved religiøse fester var der mange mennesker i byen, bl. a. ved høstfesten, da Svantevit fik kvægoftre, og hvor man sluttede med et mægtigt gilde. Præsten bar mod landets sæd og skik langt hår og skæg. Kun han måtte komme i gudehovet, og dagen før høstfesten gik han derind med en kost for at feje det grundig rent, men når han skulle trække vejret, måtte han løbe hen til templets eneste indgang og gøre det, for guden måtte ikke vanhelliges af noget menneskes åndedræt. Præsten skulle også passe en hest, som hørte til templet. Den var snehvid og havde sadel og bidsel. Om morgenen viste han den frem, og da var den

svedig og dækket af skum efter gudens voldsomme rekognoceringsridt i natten.

Esbern Snare og hans fætter Sune Ebbesen fra Bjernede skulle lede ødelæggelsen af Svantevit. I spidsen for andre udvalgte krigere gik de ind i templet, væbnede med økser. Esbern sagde, at de skulle gå frem med forsigtighed, da man let kunne give overtroen næring, hvis der skete nogen skade. Udenfor stimlede en mængde rygboere sammen for at se, hvilken bekomst Svantevit ville give de folk, som nu profanerede hans hus.

Omhænget blev revet fra, og de udvalgte krigere stod over for det uhyggelige gudebillede. Men de tog straks fat med økserne og huggede løs på gudens ben lige oven for fødderne, og snart faldt den med et vældigt bulder baglæns over mod trævæggen. Sune Ebbesen lod nu sine folk bryde væggen ned, og støtten blev slæbt ud på pladsen og senere hen i de danskes lejr, hvor den blev hugget i stumper og stykker til brændsel.

Gudehovedet blev også brændt, og på dets plads lod Absalon bygge en kirke af det egetømmer, som skulle have været brugt til krigsredskaber.

III

Sakse angiver ikke bestemte mål for gudebillede og tempel, og hans levende skildring af det, han har oplevet, har måske nok været fantasien, så man har fået overdrevne forestillinger om disse forhold. En tysk arkæolog, dr. Schuchhardt, foretog 1921 en udgravning i Arkona, idet han meget naturligt tænkte sig, at Saksens oplysninger sammenlagt med

arkæologiske undersøgelser måtte kunne sige noget om det berømte gudehov. Dr. Schuchhardts betragtninger efter endt undersøgelse gjorde ikke de nævnte forestillinger om målene for tempel og gudebillede mindre.

Man udgravede en fundamentmur, som var ca. 21 meter lang og 10 meter bred. Ved begge ender bøjer den om i 90° og fortsætter i en længde af henholdsvis ca. 5 meter og ca. 4 meter. Schuchhardt mente, at han havde fundet fundamentmurene for Svantevittemplet, og at dette havde haft en bredde, som vi her kan sammenligne med bredden af Roskilde domkirke. I midten af denne langbygning mente han desuden at kunne påvise fundamenter til fire støttepiller samt til gudebilledet, altså til gudehovets „allerhelligste“.

Schuchhardts redegørelse vandt almindelig tilslutning; men da vor berømte forsker dr. Ejnar Dyggve kom til at beskæftige sig med problemet, vakte den hos ham store betænkeligheder.

Træbygninger, som opførtes i Østersøområdet i 900—1000-årene, hvilede ikke på stenfundamenter; man gravede lodrette planker og lodret tømmer ned i jorden, og selv om man ville anvende et stenfundament, er det indlysende, at en 10 cm bred plankevæg og et 2 meter bredt stenfundament er inkommensurable størrelser. En nøjagtig læser af Sakse vil også finde det usandsynligt, at der i et tempel af en sådan størrelse kun skulle være én præst og én indgang. Et rengøringsarbejde med tilbageholdt åndedræt i en bygning af sligt format ville være en fysisk umulighed. Præsten kunne ikke engang nå helt ind, inden han igen måtte af sted ud!

Schuchhardt var af den opfattelse, at Svantevitstøtten havde været ca. 9 meter høj. Men selv de troende rygboere

ville vist have undret sig over, at en sådan kæmpe kunne ride på en almindelig hest og anvende en til denne passende sadel.

Den tyske videnskabsmands hypotese måtte derfor afvises som (for at anvende et i danske politikeres mund for tiden almindelig brugt udtryk) „urealistisk“.

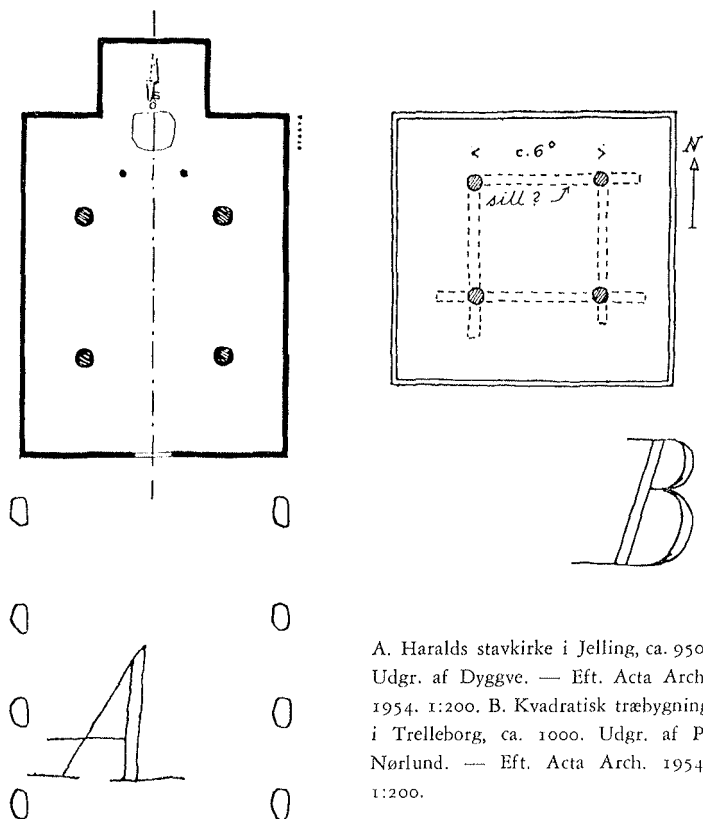
Men Saksers fortælling om Arkonatotget indeholder imidlertid også oplysninger, hvorefter det er muligt at finde frem til de omtrentlige mål for gudehov og gudebillede.

Om Svantevit hedder det således, at han var „langt højere end nogen mand“. Kunde det f. eks. være 9 meter som af Schuchhardt antaget? Sikkert ikke, for 9 meter danner ikke noget sammenligningsgrundlag for højden af et menneske. Men spørgsmålet bliver stadig, hvor meget højere Svantevit har været end en mand. For at klare sig dette må man være opmærksom på en beskrivelse, som Sakse giver af gudebilledet Rygevit i kongesædet Karenz på Rygen. Om dette gives der et ret nøjagtigt mål, idet der står, at han var „førere end nogen mand“, hvorefter der føjes til, at Absalon, når han stod på støttens fod, kunne nå dens hage med sin håndøkse.

Derefter kan man slå fast, at Rygevit har været ca. 3 meter høj. I al fald ikke højere. Nu er Svantevit ganske vist ikke Rygevit, men sammenligner man sprogbrugen i de to beskrivelser af gudebillederne, får man det indtryk, at der ikke har været nogen væsentlig forskel på deres højde.

Sætter man således Arkonagudens højde til ca. 3 meter og erindrer sig, at den faldt over mod trævæggen, som den ramte, kan man slutte sig til, at templets yderkvadrat har målt ca. det dobbelte af gudebilledets højde, altså 6—7 meter.

A. Haralds stavkirke i Jelling, ca. 950. Udgr. af Dyggve. — Eft. Acta Arch. 1954. 1:200. B. Kvadratisk træbygning i Trelleborg, ca. 1000. Udgr. af P. Nørlund. — Eft. Acta Arch. 1954. 1:200.

Da man endvidere har lagt mærke til, at 6 alen (3,80 meter) synes at være godtaget som et teknisk bestemt mål mellem lodrette master, som er bærende elementer i træbygninger fra 900—1000-årene, er man dermed også nået frem til målene for inderkvadratet. I Harald Blåtands stavkirke i Jelling samt i en træbygning i Trelleborg har man fundet

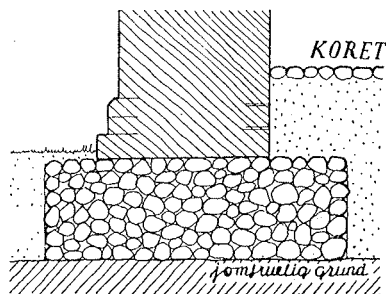
hullerne for de stolper, som har båret disse bygninger, og afstanden mellem dem er ca. 6 alen.

Dr. Ejnar Dyggve har dermed sandsynliggjort, hvordan de rigtige mål er for gudebillede og gudehov i Arkona, og de må siges at være meget beskedne, navnlig i betragtning af de resultater, Schuchhardt nåede frem til.

IV

De udgravede fundamenter i Arkona var sat af knytnævestore marksten af granit eller flint uden mørtel, og de har ikke haft noget at gøre med gudehovet, heller ikke med den trækirke, Absalon lod bygge af egetømmeret fra den nærliggende skov. Derimod er det sandsynligt, at de har hørt til en stenkirke, som engang har afløst trækirken. I sidste halvdel af 1000-årene byggedes i Jelling en kirke af kvadersten, og den havde i modsætning til dens forgænger, Harald Blåtands stavkirke, fundamenter; deres bredde var ca. 2 meter, og de var sat af knytnævestore marksten uden mørtel, d. v. s. ganske svarende til de af Schuchhardt udgravede fundamenter i Arkona.

Den nye byggeskik bryder med den gamle, hvor fire stærke stolper flankerer det helligste i templet. Korpartiet træder i

Fundament fra Jelling stenkirke, sidste halvdel af 1000-årene.

stedet, for her er stadig det helligste med alteret, men i en basilika bliver der plads til en menighed.

Kirkebygninger af den slags kommer frem, da missions-tiden er endt, og den kristne kirke er sikkert forankret i be-folkningen. Der bliver således kontinuitet i tempelbygningerne i Arkona: fra gudehovet over Absalons trækirke til stenkirken med fundamenterne.

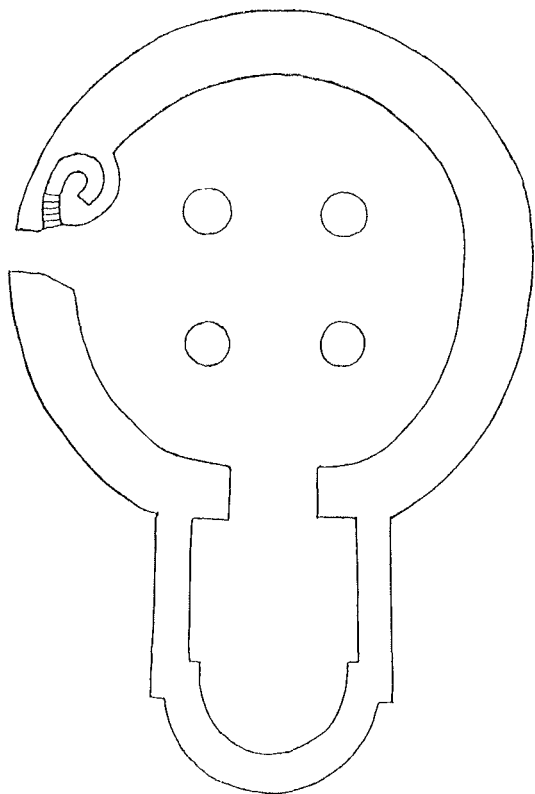
Efter indtagelsen af Arkona kunne Hviderne fortsætte med ved deres sædegårde at bygge stenkirker, som nu rundt i landet afløste trækirkerne.

I Bjernede rundkirke findes på to frådstensplader over indgangen en samtidig latinsk indskrift, som meddeler, at „Ebbe Skjalmsen og hans hustru Ragnhild byggede her en kirke, som senere hans søn Sune rejste af sten til ære for Gud, Sancta Marie og Sanct Laurentius“.

Skjalm Hvides søn Ebbe har altså bygget en trækirke i Bjernede, og Ebbes søn Sune har ladet den kendte rundkirke bygge.

Det er den Sune Ebbesen, som sammen med Esbern ledede ødelæggelsen af Svantevit. Han har altså set gudehovet med de fire master som det centrale i templet. I Bjernede rundkirke er fire støttestøtter den bærende i konstruktionen. I Pedersborg ved Sorø udgravede Nationalmuseet 1957 en tilsvarende rundbygning. Måske er det også den rige og mægtige Sune, som er denne kirkes bygherre, måske er det Peder Thorstensen, som også var med i Arkona.

Mellem Midtsjælland og Vendland var der ofte blodige modsætninger, men det kunne også afløses af fredeligt samvirke og en fornyelse af kulturfællesskabet fra oldtidens dage.

Bjernede kirke på Sjælland opført af Sune Ebbesen. Bygherren († 1186) havde deltaget i ødelæggelsen af templerne i Arkona og Karenz. — Eft. Langberg, Danmarks Bygningskultur I, 1:200. — Rester af en ganske tilsvarende rundbygning, opført af samme bygherre eller hans slægt, er udgravet 1957 af Nationalmuseet ved Pedersborg kirke nær Sorø.

Kildeangivelse:

Danmarks riges historie I, s. 619 flg. Ejnar Dyggve: Arkona (i årbok 1956 af foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring).